

Het Ontdekken van een Genie

Rudolf Steiner op 150

Frederick Amrine

© 2022 Frederick Amrine

All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval

system without permission in writing from the publisher.

Willi Brandt (die de Nobelprijs voor de Vrede won, en wist waar hij het over had) heeft Rudolf Steiner de grootste bijdrage aan de wereldvrede van de twintigste eeuw toegedicht. De oude redacteur van *The Nation*, Victor Navasky, beschreef hem in zijn memoires uit 2005 als "lichtjaren vooruit op de curve", en anderen, zoals Joseph Beuys, hebben in Steiners diepe inzichten in de menselijke natuur de mogelijkheid gevonden van een diepgaande vernieuwing van de cultuur. Owen Barfield stelde dat Steiner misschien wel de belangrijkste denker van de moderne tijd is en liet zijn gebruikelijke Britse terughoudendheid varen om te beweren: "In vergelijking, niet alleen met zijn tijdgenoten, maar met de algemene geschiedenis van de westerse geest, is zijn statuur van ongekeerde proporties." Degenen onder ons die het geluk hebben Rudolf Steiner te hebben ontdekt, begrijpen dat onze schijnbaar hyperbolische beoordelingen scepsis zullen oproepen. Als Rudolf Steiner werkelijk zo'n groot genie was, hoe kan hij dan bijna een eeuw na zijn dood nog zo onbekend zijn?

Het is al eerder gebeurd. Aristoteles ging een millennium lang verloren voor het Westen. De Katholieke Kerk plaatste Thomas van Aquino een halve eeuw na zijn dood op de lijst van verboden geschriften. In het begin van de negentiende eeuw moest de grootheid van J.S. Bach worden herontdekt en opnieuw bevestigd door Mendelssohn. Van Gogh verkocht één schilderij tijdens zijn leven. Terugkijkend, schudden we ons hoofd en vragen ons af hoe zo'n verwaarlozing heeft kunnen gebeuren. Toch gebeurde het. En op dezelfde manier zullen toekomstige generaties hun hoofd schudden en zich over ons verbazen.

UITDAGINGEN

Er zijn vele redenen voor de verwaarlozing, geen van allen goed. Steiner past slecht in de conventionele categorieën van respect: 'onderwijzer'; 'kunstenaar'; 'filosoof'; 'publieke intellectueel'; 'theoloog'; 'historicus'; 'cultuurcriticus'; 'spiritueel leraar'. Steiner was al deze dingen, maar geen van deze etiketten dekt reikwijdte en de geest van zijn werk. Aan de andere kant *lijkt* Steiner op het eerste gezicht een figuur die men snel kan afdoen met een pejoratieve term als 'goeroe' of 'occultist' of 'mysticus'. Maar Steiner was in geen geval een 'goeroe': hij verwierp het begrip autoriteit ronduit en definieerde de antroposofie (zoals hij zijn filosofie is gaan noemen) van begin af aan als een *filosofie van de vrijheid*. Uit respect en enthousiasme tonen sommige antroposofen misschien eerbied voor de persoon van Steiner, maar dat is geheel in strijd met zijn wensen en zijn eigen stijl. In de geschriften en voordrachten van Steiner is nauwelijks een zweem van persoonlijkheid te bespeuren en ook zijn onvoltooide autobiografie, die vooral gaat over de andere mensen en ideeën waarmee hij in het begin van zijn leven in aanraking kwam, is zo onpersoonlijk als het maar kan. Steiner bevestigde inderdaad de realiteit van een geestelijke wereld buiten het normale bewustzijn, maar als dit hem een 'occultist' en een 'mysticus' maakt, dan waren Plato, Kepler, Emerson, Planck, en Newton dat ook.

Antroposofie is geworteld in het Idealisme van denkers als Schiller, Hegel, Fichte, en vooral Goethe. Dit zijn zeker geen onbekende namen, maar ze zijn niet erg bekend in de Engelssprekende wereld, en de geest van het Duitse Idealisme staat haaks op het grotendeels empirische, sceptische gedachtegoed van het Anglo-Amerikaanse denken. Aan het eind van de negentiende eeuw, op het hoogtepunt van het materialisme, liepen Steiners eerste pogingen om zich te vestigen, eerst binnen de academische filosofie en vervolgens binnen de arbeidersbeweging, stuk op hetzelfde soort scepticisme, dat inmiddels ook de Duitstalige wereld had veroverd. Ideeën die vandaag de dag gemeengoed zijn geworden, zoals het bestaan van het onbewuste

of de actieve rol van de waarnemer bij het construeren van de ervaring, waren in Steiners jeugd nog ketterijen. Zelfs de kring van avant-garde kunstenaars waar hij zich vervolgens bij aansloot, was zozeer in zichzelf gekeerd en zozeer in de ban van het naturalisme, dat zij niet in staat bleken Steiners pogingen te volgen om het soort spirituele kunst te ontwikkelen dat uiteindelijk twee decennia later in expressionistische bewegingen als De Blauwe Ruiters naar voren zou komen. De enige groep die openstond voor Steiners ideeën waren de theosofen, dus nam hij hun uitnodigingen aan om lezingen te geven, en uiteindelijk stemde hij ermee in om te dienen als secretaris van een nieuwe Duitse afdeling van de Theosofische Vereniging. In 1903 begon Steiner openlijk te spreken en te schrijven over zijn spirituele onderzoek. Maar zelfs deze theosofische fase duurde maar een paar jaar: in 1907 waren er diepe scheuren ontstaan tussen Steiner en de leiding van de vereniging, en in 1912 nam Steiner ontslag.

Helaas voor de westerse lezer is een van de gevolgen van deze episode dat de taal van de antroposofische basisboeken (voordat Steiner die naam aannam) doorspekt is met Sanskriettermen uit de theosofie, zoals 'arupa', 'pralaya' en 'devachan'. Twee van Steiners vier 'basisboeken', zoals ze zijn gaan heten, hebben openlijk theosofische titels: *Theosofie* (hoewel het grotendeels over psychologie gaat), en *Die Geheimwissenschaft im Umriß*, een uitvoerige tegenhanger van Blavatsky's *Geheime Leer*, lang in het Engels gepubliceerd onder de noodlottig verkeerd vertaalde titel *Occult Science*. In zijn latere werken ontwikkelde Steiner een nieuw vocabulaire: zo maken de devachans plaats voor ontologische gebieden van 'zijn', 'openbaring', 'levend werken' en 'voltooid werk'. Dergelijke taalkundige moeilijkheden zijn zeker een reden voor de verwaarlozing van Steiner. Maar dit blijft desalniettemin geen goede reden.

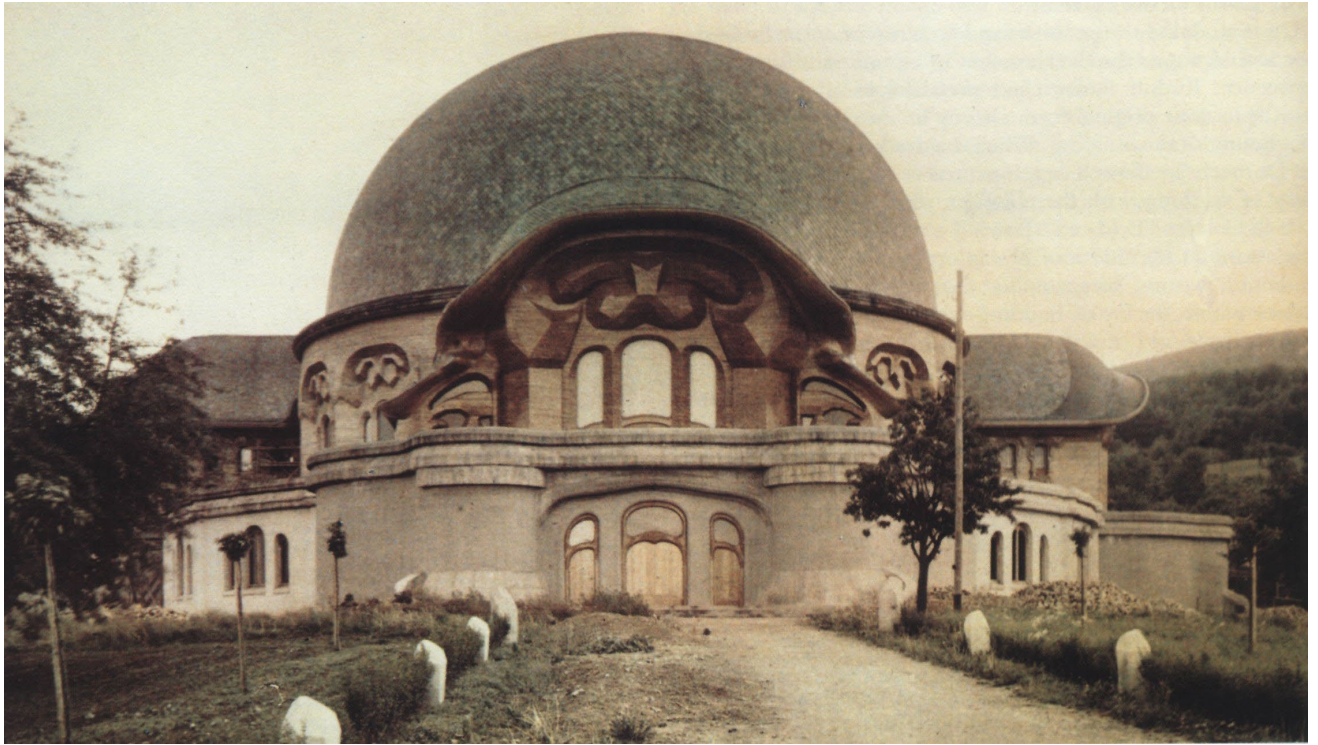
HET ESOTERISCH PUBLIEK MAKEN

Een andere moeilijkheid is dat antroposofie, in elke zin van het woord, esoterisch is. Ze heeft een eigen woordenschat die men zich eigen moet maken, maar dat geldt voor bijna alles wat de moeite van het leren waard is. Afgezien van theosofische termen is de taal van de antroposofie eigenlijk heel eenvoudig en intuïtief, en over het algemeen schrijft en spreekt Steiner helder. Het echte struikelblok zijn de ideeën, die vaak zo nieuw zijn dat het hoofd ervan gaat tollen. Het is Steiner's *denken* dat diep en werkelijk esoterisch is. Steiner was een visionair in de sterkste zin van het woord: hij had een hoge graad ontwikkeld van wat men traditioneel helderziendheid noemt. Steiner rapporteerde zaken als feiten die de meesten van ons nog niet hebben ervaren (of niet de moed hebben om te melden, of wel ervaren maar niet begrijpen). En hij verzekert ons dat wij allen het vermogen hebben om deze dingen zelf te ervaren.

Een van Steiners centrale leerstellingen is dat de menselijke cultuur tot voor kort werd gevormd door individuen - 'genieën' en 'ingewijden' - die geïnspireerd werden door hun deelname aan een nauw gekoesterde, esoterische kennis die vele namen draagt. Steiner volgt meestal de Grieken in het aanduiden van deze lang verborgen kennis als *de Mysteriën*. In de eerste bladzijden van Steiners eerste 'basisboek', *Hoe de kennis van de hogere werelden te bereiken*, beschrijft Steiner een diepgaande revolutie die zich tegen het einde van de negentiende eeuw voordeed: de tijd was gekomen dat de vroegere geheimen openlijk werden onderwezen en tot publieke kennis werden verheven, met als doel de hele cultuur te transformeren. Wat eens het voorwerp was van een passieve en halfbewuste openbaring van buitenaf, moest nu actief en bewust van binnenuit worden gezocht. In de taal van de Romantiek (die een voorbode was van het gebeuren): de spiegel moet nu een lamp worden. Dit is wat Steiner bedoelde toen hij het woord 'theosofie' [goddelijke wijsheid] verving door 'antroposofie' [menselijke wijsheid], en wat Owen Barfield voor ogen moet hebben gestaan toen hij een

bundel antroposofische essays de titel '*Romanticism Comes of Age*' meegaf. De grote avant-gardekunstenaar en antroposoof Joseph Beuys was een echo van Steiner toen hij als een van zijn vele motto's aannam: "Maak de mysteriën productief!"

MEER DAN PRODUCTIEF

Een andere moeilijkheid is de formidabele omvang van Steiners werk. Als mensen die een dozijn boeken schrijven 'productief' zijn, dan was Steiner iets dat veel verder ging dan productief. In een periode waarin ik Steiner maandenlang intensief las, gebaarde mijn zoon naar de groene paperback van 200 pagina's met het woord *Gesamtwerk* op de omslag, die hij vaak in mijn hand had gezien, zuchtte en klaagde: "Het boek is niet zo groot, pap. Hoe lang kan het duren om het te lezen?" Ik lachte, en liet hem zien dat het de *catalogus* was van Steiners complete werken in het Duits, nog niet compleet met zo'n 400 delen, en dat ik titels had afgevinkt terwijl ik me er doorheen werkte. De uitgave begint met 45 delen van boeken, brieven en gepubliceerde essays, gevolgd door 39 openbare lezingen, en dan nog eens 270 delen van privé-lezingen aan leden van de Theosofische en Antroposofische Vereniging, die stenografisch werden vastgelegd. Enkele tientallen delen van zijn aantekeningen, schetsen, schilderijen enz. besluiten de complete uitgave zoals gepland. Veel is onvertaald gebleven, en tot op de dag van vandaag liggen vele manuscripten nog steeds onbewerkt en ongepubliceerd in de archieven. Zelfs de meest vurige, levenslange student van de antroposofie, die Steiner in het origineel kan lezen, moet zich erbij neerleggen dat hij sterft zonder al zijn werk gelezen te hebben.

Het probleem om met Steiner in het reine te komen wordt nog vergroot door het ontbreken van één enkele, klassieke tekst, een *Droomuitleg* of een *Kritiek van de zuivere rede*, die zijn denken belichaamt. Hij sprak tot veel verschillende publieken in veel verschillende idiomen. Zijn diepste inzichten staan in de privé-lezingen, die al lang voor het publiek beschikbaar zijn, maar die veronderstellen beheersing van de inleidende boeken, en dat is op zichzelf al een ontmoedigende taak. Voor velen zal de toepassing van Steiners inzichten op gebieden als opvoeding of landbouw het meest boeiend zijn, maar ook deze geschriften veronderstellen kennis van de 'basisboeken', die elk zeer verschillend zijn van de andere, en waarvan er

één een enorme en uitdagende kosmologie presenteert. Om hem ten volle te kunnen waarderen, moet men Steiner grondig lezen. Zo komt het dat antroposofen vaak geen raad weten op de vraag hoe je het beste met de studie van Steiner kunt beginnen. Dat is een reële moeilijkheid, maar geen excuus voor verwaarlozing.

EEN WETENSCHAP VAN DE GEEST

Misschien wel de grootste hindernis voor aanvaarding die Steiner ondervond en nog steeds ondervindt, is dat hij de schijnbaar uitgesloten middenweg tussen wetenschap en religie bewandelt. Steiner was zelf opgeleid als wetenschapper, en hij was diep onderlegd in zowel de geschiedenis als de filosofie van de wetenschap. Maar zijn eigen innerlijke ervaringen bevestigden hem de realiteit van de geestelijke wereld, en hij vond daarin een rijk veld van verschijnselen dat kon worden doordrongen en begrepen door een onderzoeker die rigoureuze methoden hanteerde. De tijd is gekomen, zo stelde Steiner, dat de mensheid moet beginnen het louter geloof te overstijgen en te verdringen door eerst kennis, en uiteindelijk directe ervaring, van geestelijke werkelijkheden. De bemiddeling bij deze overgang van het ene tijdperk naar het andere is een belangrijk onderdeel van wat Steiner bedoelde toen hij de antroposofie *geesteswetenschap* noemde. Partizanen aan beide zijden van deze al lang bestaande scheidslijn zullen onvermijdelijk teleurgesteld zijn, maar zij die de pijn van deze diepe wond in ons mens-zijn voelen, zullen zich tot de antroposofie aangetrokken voelen.

Antroposofie heeft weinig met religie te maken en alles met spiritualiteit. Voor de aanhangers is dit onderscheid ofwel te subtiel, ofwel irrelevant. Steiner schreef en sprak veel over onderwerpen die gewoonlijk voorbehouden zijn aan de theologie, vooral de christelijke theologie. Maar zijn opvattingen zijn diep oecumenisch. Wat Steiner 'de Christus' noemde, is een hoge geestelijke kracht die elke specifieke religieuze geloofsovertuiging of instelling overstijgt en ze allemaal op subtiele en ingewikkelde wijze doordeseemt. Antroposofie is verenigbaar met veel verschillende religieuze tradities, maar is niet gegrondvest op, noch herleidbaar tot, enige combinatie van hen. Opgegroeid in een gezin van vrijdenkers, begon Steiner geheel vanuit zijn eigen innerlijke impulsen aan spiritueel onderzoek en streefde hij naar het cultiveren van een vrije spiritualiteit los van enig traditioneel religieus instituut. Hij

betreure ook de latente aantrekkingskracht tot egoïsme in de focus van evangelischen op hun eigen persoonlijke verlossing.

Niets in de antroposofie is in strijd met de geest van de moderne wetenschap, die Steiner eert, maar hij heeft terecht kritiek op historische ontwikkelingen die de manier waarop de wetenschap zichzelf is gaan begrijpen en wordt beoefend, willekeurig hebben beperkt. Steiner herinnert ons eraan dat wetenschap niet gekenmerkt wordt (of zou moeten worden) door een vooraf bepaalde reeks van toelaatbare onderzoeksobjecten, maar veeleer door striktheid, objectiviteit en verificatie. De bronnen van de moderne wetenschap werden aan de bron vertroebeld door een verlangen om de natuur te controleren, door ongerechtvaardigd reductionisme, en door de verwarring van scepticisme met striktheid. Francis Bacon's triomfantelijke retoriek zou bepalend blijken: in zijn visie zou de wetenschapper "geen middel mogen nalaten om" de godin Natura te kwellen, en "haar te achtervolgen in haar omzwervingen". Hij stelt zich voor dat de wetenschapper "de Natuur met al haar kinderen naar u toe leidt om haar aan uw dienst te binden en haar tot uw slaaf te maken." In het "Plan" van *The Great Instauration* (1620), pocht Bacon: "Ik ben niet van plan om deze streken alleen maar in mijn geest te onderzoeken, zoals een waarzegger die voorspellingen doet, maar om ze te betreden zoals een generaal die ze in bezit wil nemen." Als men de natuur als slaaf en oorlogsbuit heeft behandeld, is het dan verwonderlijk dat wij door ecologische crises worden geteisterd? Steiner heeft ze voorzien, en hij biedt oplossingen die het probleem bij de wortel aanpakken.

Na Descartes ging de moderne wetenschap haar methode arbitrair definiëren als de eliminatie van alle noties van causaliteit behalve het mechanische, en om verschijnselen die niet gekwantificeerd kunnen worden af te doen als "occulte" verschijnselen. Zo beschuldigden de Cartesianen zelfs Newton ervan "occulte eigenschappen" in de wetenschap te hebben ingevoerd, omdat zijn begrip van zwaartekracht en kracht geen oorzakelijke mechanismen impliceerde. Maar de grootste wetenschappers waren geen sceptici. Newton besteedde evenveel tijd aan Hermetische filosofie en theologie als aan wiskunde en natuurkunde. En Kepler (volgens Kant de meest "streng" denker die

ooit heeft geleefd) beweerde door zijn eigen intense inspanningen de oude wijsheid te hebben ontdekt die door Pythagoras en de Egyptische Mysteriën werd bewaakt en slechts gedeeltelijk geopenbaard.

Steiner werkte een wetenschappelijke methode uit om juist die kwaliteiten te onderzoeken, en zijn omvangrijke boeken, essays en voordrachten doen verslag van de resultaten van zijn eigen noëtische experimenten. Steiner volgde Goethe in het erkennen dat de waarnemer onlosmakelijk betrokken is bij de constructie van de ervaring; dat alle waarneming reeds "theoriebeladen" is. "Voor zowel Goethe als Steiner is het meest precieze wetenschappelijke instrument - de mens die zijn of haar vermogens heeft gecultiveerd. Vandaar dat Goethe een alternatieve wetenschappelijke methode bedacht die gebruik maakt van gedisciplineerde verbeelding, een strenge wetenschap van kwaliteiten. Het hoogste doel van de wetenschap zou niet moeten zijn de natuur te onttoveren met het doel haar te beheersen, maar veeleer de persoonlijke capaciteiten uit te breiden om geleidelijk binnen te dringen in de wijsheid van de natuur. Net als Goethe was Steiner van mening dat het uiteindelijke doel van de wetenschap *de transformatie van de wetenschapper* moest zijn. Zoals Freud, Husserl en andere tijdgenoten van Steiner ook zouden beweren, is er geen principiële reden waarom de wetenschappelijke strengheid niet zou kunnen worden uitgebreid tot de feiten van ons innerlijk leven. Het uiteindelijke doel van de wetenschap is *theorie* in etymologische zin: *theoria* komt van dezelfde wortel als 'theater', en het beschrijft een contemplatief bekijken van spirituele feiten. Zelftransformatie door meditatieve beschouwing van verschijnselen is dus niet de antithese van de wetenschap, maar veeleer haar uiteindelijke doel en essentie.

GROEIEND BEWUSTZIJN

Zoals Plato in zijn Allegorie van de Grot leerde, zijn gewaarwordingen en het passieve, ongereflacteerde denken dat op gewaarwordingen is gebaseerd - *doxa* - slechts schaduwen die worden geworpen door het licht van een bovenpersoonlijk denken dat creatief, levendig en levend is. Steiner volgde de Duitse Idealisten en Romantici door dit verlevendigde, intuïtieve denken *imaginatie te* noemen. Maar hij ging veel verder dan de Romantici door het *spirituele* rijk van de waarneming, waarvoor het orgaan van de Verbeelding is ontworpen, volledig te verkennen, en nog meer door nog hogere wijzen van kennisverwerving te ontwikkelen, die hij *Inspiratie* en *Intuïtie* noemde. Een manier om na te denken over wat Steiner ontdekte, is door Plato's analogie uit te breiden: Inspiratie is een hoog cognitief vermogen waarvan onze alledaagse gevoelens slechts de schaduw zijn, en we zien de schaduw van Intuïtie in ons wilsvormen. Ons dagelijks gevoelsbewustzijn is droomachtig, en het bewustzijn slaapt diep in onze wil. Maar zelfs op deze hogere niveaus kan het bewustzijn worden gewekt.

Net als Freud en Jung, leerde Steiner dat het onbewuste steeds bewuster kan - en moet - worden, en dat er rigoureuze manieren zijn om tot zulke hogere kennis te komen. Freud ontdekte en onderzocht een persoonlijk onbewuste dat volgens hem veel groter, krachtiger en meer wetend was dan het bewustzijn. Hij noemde het "hypermnestic" - een supergeheugen. Jung ging verder, en ontdekte overtuigend bewijs van een trans-persoonlijk onbewuste. Om Steiners spirituele psychologie te begrijpen, moet men deze concepten sterk uitbreiden, in twee dimensies: Steiner's "geest" kan zo worden opgevat als *het onbewuste van de natuur* en een *kosmisch geheugen* van alles wat ooit gebeurd is. Net als Plato, Freud en Jung beschrijft Steiner een rigoureuze methode waarmee men op het pad naar hogere kennis kan vorderen, en uiteindelijk zelf kan verifiëren wat de ingewijde heeft ontdekt en gerapporteerd. Dit uitgestrekte, kosmische onbewuste kan geleidelijk worden ontsloten

door *meditatie* - een woord dat afkomstig is van het Latijnse werkwoord dat eenvoudigweg 'beoefenen' betekent. Met oefening en na verloop van tijd kan iedereen deze vermogens van hogere kennis ontwikkelen. Wat is er hoopvoller dan de openingszin van Steiners eerste 'basisboek'? "In ieder mens sluimert het vermogen om kennis te verwerven van de hogere werelden."

DE WIJSHEID VAN HET VERLEDEN HERWINNEN

De resultaten van Steiners onderzoek leverden vele diepgaande inzichten op in de menselijke natuur en de geschiedenis van de wereld. Eerst en vooral heeft Steiner de oude mysteriewetenschap dat de menselijke natuur drie-enig is, en niet alleen lichaam, maar ook ziel en geest omvat, teruggevonden en toegelicht. In de loop der eeuwen, toen de mensheid steeds dieper wegzonk in de materiële wereld, werd het bewustzijn van onze hogere natuur steeds verder uitgehold. Steiner noemde vaak het Oecumenisch Concilie van Constantinopel in 869 n.Chr., waarbij het ketterij werd om over de menselijke *geest te spreken*, als een belangrijke mijlpaal. De mensheid zonk steeds verder weg, totdat tegen het einde van de 19th eeuw het ongebreidelde materialisme bijna elk besef van de werkelijkheid van de menselijke *ziel* had vernietigd. De eerste grote opdracht van Steiner was het bestrijden van dit materialisme, waarvan hij uit eigen, directe ervaring wist dat het onjuist was. Maar hij leerde ook dat de mensheid alleen volledig autonoom kon worden door een lange eclips te doorstaan waarin de geestelijke wereld aan het zicht werd onttrokken, zodat we volledig wakker en gegrond konden worden in de fysieke wereld. Scepticisme en materialisme waren de noodzakelijke middelen voor een moderniteit die ze uiteindelijk moest overstijgen. Nu de voordelen van het materialisme zijn behaald, wordt het schadelijk en moet de mensheid vanuit haar nieuw verworven autonomie op zoek gaan naar haar eigen hogere natuur en de juiste verhouding tot de macrokosmos.

EVOLUTIE

Maar zelfs deze alternatieve kijk op de moderniteit is slechts een kort hoofdstuk in een veel groter verhaal, dat ons brengt bij een van Steiners grootste prestaties en een overkoepelend thema in zijn vele boeken en voordrachten: zijn beschrijving van *de evolutie van het bewustzijn*. Binnen dit rijke relaas behandelt Steiner wat men de evolutie van het 'kosmisch bewustzijn' zou kunnen noemen over de uitgestrekte tijdschaal van de hele prehistorie, maar hij besteedt veel meer aandacht aan de opgetekende geschiedenis. Beide uiteinden van het verslag zijn onvoorstelbaar groots.

Steiner bevestigde de realiteit van de evolutie, maar niet zoals Darwin die begreep. Hij eerde Darwins theorie, die de inspiratiebron en de voorwaarde was voor Steiners eigen onderzoek naar wat men beter evolutionaire kosmologie zou kunnen noemen. Darwin kon slechts een klein deel zien van het veel grotere plaatje dat Steiner schetste. Steiner's meest beknopte verslag van dit epische drama is te vinden in hoofdstuk IV van zijn laatste 'basisboek', *An Outline of Esoteric Science*, maar het is zeker een van de meest gecompliceerde en moeilijke teksten in al zijn geschriften. Niettemin kan het hoofdtraject in een paar woorden worden geschetst. Hetzelfde proces dat Darwin vanuit aards perspectief beschrijft als een geleidelijk *opklimmende* evolutie van steeds complexere biologische vormen, beschrijft Steiner vanuit spiritueel perspectief als een geleidelijke *afdeling* van geestelijke entiteiten in steeds adequatere materiële vaten. Op andere plaatsen biedt Steiner aanvullende perspectieven op zijn kosmologie, waarbij hij bijvoorbeeld het 'uiterlijke' zicht op de eindproducten in *Esoterische Wetenschap* aanvult met een bijzonder sublieme cyclus van vijf korte voordrachten die als het ware een 'Elohims-blik' bieden op hetzelfde ontvouwende proces. Volgens Steiner is de mensheid van bovenaf geschapen, maar van onderop geëvolueerd, gedurende opeenvolgende 'incarnaties' van wat nu de planeet Aarde is. Evolutie stelt ons in staat meerdere doelen te benaderen: gedurende vele eonen zijn we geleid van eenvoud naar

complexiteit, van onbewustheid naar bewustzijn, van passiviteit naar activiteit, en van noodzaak naar vrijheid. Nu wij wijsheid hebben ontvangen, is het onze taak die wijsheid te verinnerlijken en in actieve liefde om te zetten. De paradox van de vrijheid impliceert dat hoe verder wij in de richting van deze doelen vorderen, hoe minder zeker de uitkomst van het proces is, dat steeds meer in onze eigen handen zal komen te liggen.

Vanaf 1906, en daarna met toenemende intensiteit in het volgende decennium, reisde Steiner door Europa om voor leden van de Theosofische Vereniging, en later de pas opgerichte Antroposofische Vereniging, cycli van privé-lezingen te geven over bijna elk aspect van de cultuurgeschiedenis in het licht van zijn spirituele onderzoek, en in het bijzonder, zijn inzichten in de evolutie van het bewustzijn. Dit ontzagwekkende project van herinterpretatie, dat duizenden lezingen omvat die honderden boekdelen vullen, is ongetwijfeld een van de grootste prestaties in de hele intellectuele geschiedenis, in zijn omvang, nauwkeurigheid en pure genialiteit alleen geëvenaard door de grote syntheses van Aristoteles en Aquino. Zelfs te zeggen dat Steiner de geschiedenis herschreef zou een understatement zijn: het zou juister zijn te zeggen dat hij een geheel nieuwe dimensie aan de geschiedschrijving als zodanig toevoegde. De 'evolutie van het bewustzijn', zoals Steiner die beschrijft, overstijgt elke loutere 'geschiedenis van ideeën', door te stellen dat niet alleen de inhoud, maar *ook de structuur van het bewustzijn*, de *subject-object relatie zelf*, radicaal geëvolueerd is in de loop van de tijd. Steiners volledige uiteenzetting is verspreid over talrijke boekdelen, maar gelukkig heeft Owen Barfield ons voorzien van een magistrale samenvatting, interpretatie en originele toepassing van Steiners ideeën in zijn boek *Saving the Appearances: A Study in Idolatry*.

HET SPIRITUELE IN DE KUNST

Naarmate dat opmerkelijke project zich ontvouwde, begon Steiner zich meer en meer op de kunsten te richten. Sterker nog, deze verschuiving in focus werd een van de belangrijkste twistpunten tussen Steiner en de andere theosofen. Tegen de bezwaren van Annie Besant in, probeerde Steiner het Theosofisch Congres van 1907 om te vormen tot een avant-garde kunstfestival; uiteindelijk, gedurende vier opeenvolgende jaren in München, van 1910 tot 1913, probeerde Steiner de pas opgerichte Antroposofische Vereniging te leiden door het schrijven en regisseren van vier expressionistische *Mysteriedrama's* die veel van zijn belangrijkste inzichten belichamen. Tegen het einde van zijn leven betreurde Steiner het enigszins dat hij zich niet nog meer op de kunstpraktijk had toegelegd.

Geblokkeerd in zijn pogingen om een centrum te bouwen in München, vlak voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, aanvaardde Steiner wijselijk een uitnodiging om een hoofdkwartier voor de Vereniging te bouwen op een terrein in Dornach, bij Basel, Zwitserland. In de onrust na de oorlog, waaronder een mislukte moordaanslag door proto-nazi's in 1921, verplaatste Steiner de belangrijkste locatie van zijn eigen activiteiten van Duitsland naar Zwitserland. De nazi's zouden later de vereniging en al haar initiatieven buiten de wet stellen, maar in Dornach, dat nog steeds het internationale centrum van de antroposofische beweging is, bleven ze voortbestaan. Gedurende een decennium, vanaf 1913, leidde hij de bouw van een prachtig gebouw, grotendeels uit hout gesneden, dat het midden hield tussen architectuur en beeldhouwkunst, theater en tempel. Samen met de Engelse beeldhouwster Edyth Marion sneed Steiner zelf een prachtige beeldengroep uit die het middelpunt van de belangstelling moest worden. Hij ontwierp ook de muurschilderingen aan de binnenzijde van de twee in elkaar overlopende koepels en hielp deze te beschilderen. Dit *Goetheanum* moest Goethes zo belangrijke concept van de metamorfose belichamen. Maar het was ook bedoeld (en de opvolger doet dat nog

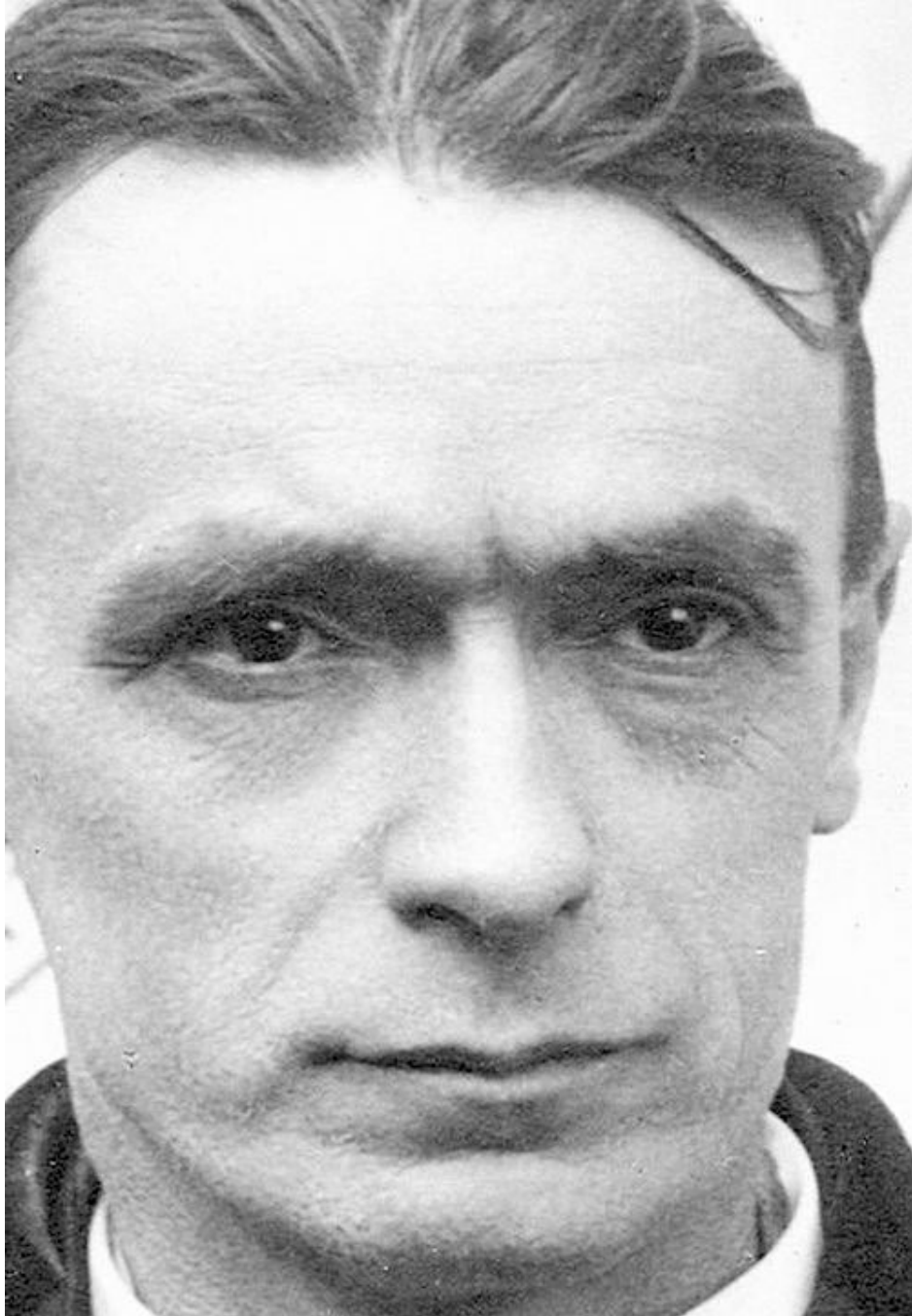

steeds) als podium voor Steiners eigen drama's, voor onversneden vijfdaagse opvoeringen van Goethes *Faust*, ander klassiek theater, muziekconcerten, en twee geheel nieuwe kunstvormen die Steiner ontwikkelde: een dansachtige bewegingskunst die hij euritmie noemde, en een voordrachtskunst die hij *Sprachgestaltung* of creatieve spraak noemde, en die erop gericht zijn de innerlijke gebaren van muziek en taal zichtbaar te maken.

Euritmie is een belangrijke episode in de geschiedenis van de dans, die ten onrechte is verwaarloosd. Zij was de voortzetting van een esthetische revolutie, die niet in Europa, maar in Amerika begon. De oorspronkelijke impulsen die tot de "nieuwe dans" leidden, waren diep spiritueel. Het is niet de "moderne dans" van Wigman, Graham en Humphreys, maar veeleer de euritmie die de ware erfgenaam is van de "nieuwe dans" - waarin de spirituele wetenschap van Loie Fuller, het evenwicht tussen Apollinisch en Dionysisch van Isadora Duncan, en de Oosterse spiritualiteit van Ruth St. Denis samenkomen.

Steiner wordt door kunsthistorici algemeen erkend als een belangrijk architect. Helaas werd zijn grootste meesterwerk, het Eerste Goetheanum (zoals het nu wordt genoemd), op oudejaarsavond 1922/1923 door een brandstichter verwoest, maar het werd vervangen door een Tweede Goetheanum van beeldhouwd beton, ontworpen door Steiner en voltooid na zijn dood. Hans Scharoun noemde het tweede Goetheanum "het belangrijkste gebouw van de eerste helft van de twintigste eeuw". Steiners stoutmoedig expressionistische werk kan het best omschreven worden als "organisch functionalisme". Hij was verrassend invloedrijk: veel architecten identificeren zich tegenwoordig als "antroposofisch", en hij inspireerde rechtstreeks enkele van de beroemdste bouwwerken van de twintigste eeuw, waaronder de Notre Dame du Haut van Le Corbusier en het Guggenheim Museum van Frank Lloyd Wright. Inderdaad, als veel van de meest iconische gebouwen van de late twintigste eeuw expressionistisch zijn, en als Rudolf Steiner de grootste van de vroege expressionistische architect was (zoals Scharoun beweert), dan is hij een grote architectonische pionier. Steiner was een belangrijk kunstenaar in zijn eigen recht, maar heeft ook vele andere

belangrijke kunstenaars beïnvloed, sommige zeer diepgaand, waaronder Vasily Kandinsky, Arnold Schönberg, Andrei Bely, Viktor Ullmann, Bruno Walter, Saul Bellow, en Joseph Beuys.

REÏNCARNATIE EN KARMA

Pas aan het eind van zijn leven kon Steiner zich volledig wijden aan de tweede grote taak van zijn beleden zending: het bekendmaken van de werkelijkheid van reïncarnatie en karma in een voor het Westen geschikte vorm. Het is toch geen toeval dat Steiner deze arbeid pas lang na zijn theosofische fase op zich heeft genomen: Steiners beweringen vertonen weinig gelijkenis met de meeste oosterse leringen, en hij zou niet gewild hebben dat ze verward zouden worden. Maar een uitstekende (en noodzakelijke) inleiding tot het onderwerp is reeds te vinden in een hoofdstuk van *Esoterische Wetenschap* dat "Slaap en Dood" heet. Het is misschien een vermoeide metafoor geworden, maar het is niettemin waar dat de slaap een 'kleine dood' is: elke nacht verlaten wij in de slaap ons lichaam om de geestelijke wereld binnen te gaan en ons daarmee te verenigen, om deze ervaring bij het ontwaken weer te vergeten. Op dezelfde manier communiceren wij met spirituele wezens gedurende een langere periode in de spirituele wereld tussen incarnaties, om vervolgens te drinken uit Lethe, de rivier van vergeetachtigheid, alvorens herboren te worden. Zowel onze dood als onze wedergeboorte zijn, zoals Wordsworth beweerde, "slechts een slaap en een vergeten". We zijn niet meer nieuw geschapen bij onze geboorte dan wanneer we 's morgens uit onze slaap ontwaken.

Reïncarnatie maakt de evolutie van het bewustzijn zinvol, en omgekeerd. Maar het compenseert ook de onrechtvaardigheden van de schijnbare geboorte-ongelukken: klasse, geslacht, ras, kansen of het gebrek daaraan, leven in een tijd van vrede of helse strijd, het ervaren van de wonderbaarlijke gemakken en comfort die de technologie biedt, enzovoort. Volgens Steiner wisselen we gewoonlijk van geslacht en gaan we van cultuur naar cultuur in vele incarnaties, waarbij we het beste dat elke cultuur te bieden heeft in ons opnemen (of in elk geval de kans krijgen om dat te doen). Het is een diep kosmopolitische visie: mettertijd worden we allemaal, bewust of onbewust, geleidelijk aan wereldburgers en volledige menselijke wezens. Capaciteiten die in de

ene incarnatie door hard werken (of lijden, of andere beproevingen) zijn verworven, veranderen in de volgende incarnatie in nieuwe talenten. Genialiteit is geen toeval.

Samen zorgen reïncarnatie en karma voor *concrete gerechtigheid - en barmhartigheid - in deze wereld*, in plaats van een vage belofte van vergelding in de volgende. Onze arbeid komt terug als nieuwe capaciteiten, maar onze tekortkomingen en onze wandaden komen ook terug om ons in onze volgende incarnatie te ontmoeten, en confronteren ons als schijnbaar toevallige ontmoetingen en uiterlijke gebeurtenissen. Door ons op onze eigen huid de gevolgen van onze daden te laten ervaren, en door ons de gelegenheid te geven te groeien en compensatie uit te voeren, is karma een daad van Genade, een hogere wetmatigheid die ons in staat stelt onszelf heel te maken. Steiner waarschuwde dat de wetten van karma immens ingewikkeld zijn, en dat karma eindeloos vindingrijk is, dus ging hij vrij snel over van een reeks lezingen waarin enkele basisprincipes werden vastgesteld naar een lange reeks voorbeelden uit de biografieën van echte figuren uit de geschiedenis. De Griekse tegenhanger van het Sanskriet woord 'karma' zou 'drama' zijn, en Steiner spoorde ons aan om onze biografieën te zien als zich ontvouwende morele drama's, of om karma te zien als een beeldhouwer die onze levende klei vormgeeft. Als, zoals Steiner beweerde, "Karma de grootste kunstenaar is," dan moeten onze levens zelf de grootste kunstwerken zijn. Alles wat we doen, en alles wat we lijden, heeft betekenis.

EEN NIEUWE KUNST VAN ONDERWIJS

In de nasleep van de Eerste Wereldoorlog brokkelden de sociale en politieke instellingen, die zo jammerlijk hadden gefaald, af, een verschrikkelijk vacuüm achterlatend. De wereld schreeuwde om vernieuwing. In het laatste decennium van Steiners leven ontstonden uit de antroposofie allerlei ambitieuze, praktische initiatieven om de crisis aan te pakken. Nadat hij Steiner zijn arbeiders had horen toespreken, vroeg de industrieel Emil Molt, eigenaar van de sigarettenfabriek Waldorf-Astoria in Stuttgart, Steiner of hij de kinderen van de arbeiders een opleiding kon geven die beter aansloot bij hun behoeften en bij hun menselijkheid. Steiner stemde toe, onder een aantal voor die tijd revolutionaire voorwaarden: de school zou gemengd zijn; alle leerlingen zouden hetzelfde uitgebreide leerplan krijgen; en de leraren zouden het laatste woord krijgen in alle pedagogische beslissingen. Met de genereuze steun van Molt opende Steiner in 1919 de eerste Waldorfschool in de buurt van de fabriek in Stuttgart. Negen jaar later opende de eerste vrijeschool in Noord-Amerika haar deuren in New York City. De beweging bleef groeien, en ondanks het verbod van de nazi's (en de bolsjewieken) zijn de vrijescholen uitgegroeid tot een van de grootste niet-sektarische onderwijsbewegingen in de wereld, met meer dan 900 scholen en 1.600 programma's voor jonge kinderen op zes continenten.

De grondslagen van de vrijeschoolpedagogie zijn Steiners diepe inzichten in de ontwikkeling van mens en kind, de veranderende rol van de leraar, en een rijk, holistisch leerplan. Steiner begreep dat kinderen in elk stadium van hun ontwikkeling heel verschillend leren, en dat echt leren een geleidelijke metamorfose moet zijn, niet alleen van het denken, maar ook van het voelen en van de wil. Zoals Steiner's tijdgenoot, de dichter en esotericus William Butler Yeats het zo mooi uitdrukte: "Onderwijs is niet het vullen van een emmer, maar het aansteken van een vuur." Jonge kinderen leren hoofdzakelijk door imitatie en spel, en zij leren het best wanneer men een beroep doet op hun verbeelding.

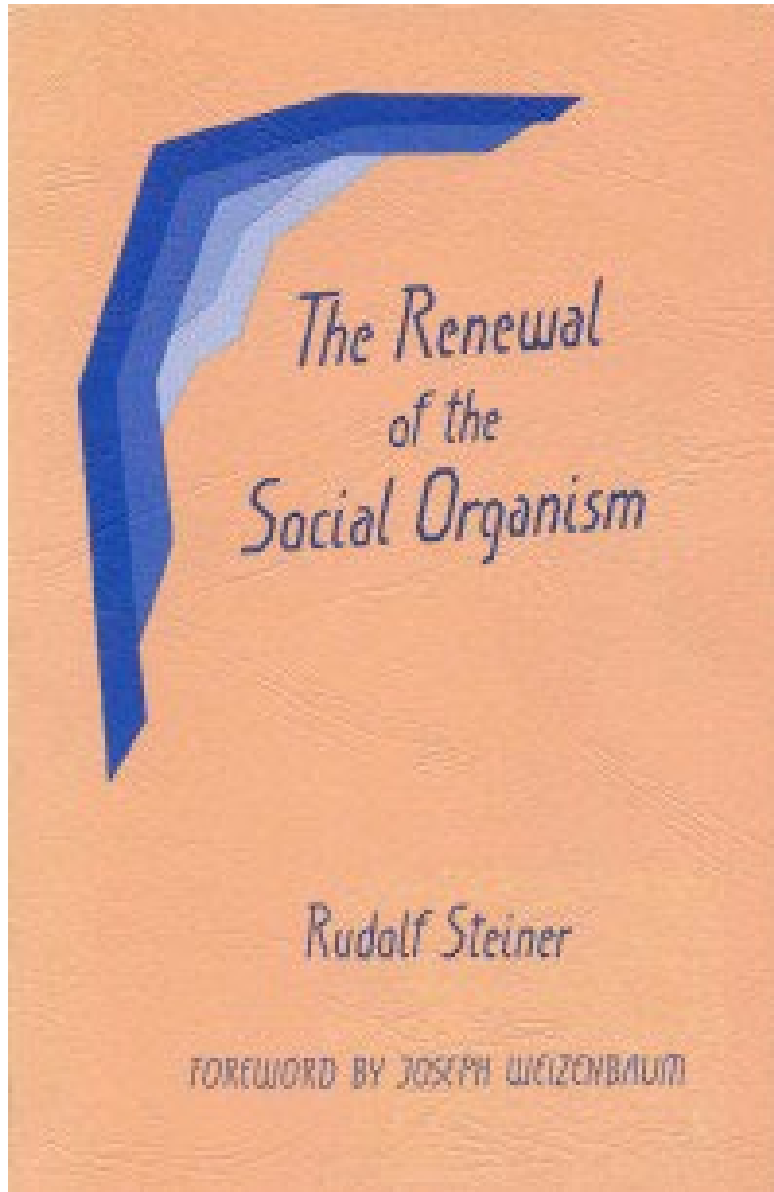
Intellectuele taken (die zelfs de jongste kinderen kunnen uitvoeren - of liever, nabootsen) kunnen het best worden uitgesteld tot later, wanneer de adolescent een echt vermogen tot abstract denken begint te ontwikkelen, waarmee dan direct in het leerplan van de middelbare school kan worden begonnen. De basis van cognitie is spel, en kinderen die niet hebben mogen spelen zullen onvolgroeide volwassenen worden - vol feiten, misschien, maar met een gebrek aan creativiteit. Jonge kinderen leren hoofdzakelijk door hun wil, door *te doen*. Dan, als het innerlijke gevoelsleven rijpt tot de puberteit en daarna, worden de kunsten de belangrijkste deur naar kennis. Steiner begreep ook dat echt leren nooit lineair is, maar altijd dynamisch. Rijke ervaringen rijpen in het onbewuste en komen jaren later als heel andere capaciteiten naar boven. Zo leerde Steiner dat het gevoel voor artistieke verhoudingen, opgedaan door tekenen en schilderen in de adolescentie, zich zal transformeren in een gezond oordeel in de denkende volwassene.

Steiner schreef voor dat de klassenleraar bij dezelfde groep kinderen bleef ('loop'), meestal van groep één tot en met acht, waarna deskundigen specifieke vakgebieden onderwezen, zoals wiskunde, Engels of biologie. Hij wilde dat leerkrachten op de basisschool en de middelbare school bovenal *experts zouden worden van de groep kinderen die aan hen was toevertrouwd*. Vrijeschoolonderwijs stelt veel eisen aan de klassenleraren, die 'mannen en vrouwen van de Renaissance' moeten worden, die zich elk jaar nieuwe leerstof eigen moeten maken, en samen met hun klas moeten groeien. Hij vroeg de leraren om elke avond te reflecteren op hun leerlingen en op zichzelf. De pedagogiek van Steiner gaat evenzeer over de zelfontplooiing van de leraar als over de opvoeding van de leerling. Maar de zware eisen van het lesgeven brengen ook grote persoonlijke beloningen en diepe relaties met leerlingen die een leven lang kunnen duren.

Steiner gaf de leraren van de eerste school een motto om hen te leiden: "Ontvang het kind in eerbied; voed het kind op in liefde; zend het kind uit in vrijheid." Hoewel het vele religies respecteert, en gegroeid is uit een eerbiedige kijk op de wereld en de mens, is het vrijeschool curriculum net zo min gericht op het bijbrengen van een specifieke

religieuze of spirituele leer als ziekenhuizen hun patiënten anatomie en fysiologie bijbrengen. De kern van het curriculum is Steiners opvatting dat de ontogenie de fylogenie herhaalt - dat de zich ontwikkelende mens in het klein de grote, overkoepelende bewustzijnsevolutie herhaalt die de mensheid als geheel heeft doorgemaakt. Voor de jongste kinderen is de wereld levend van magie; zij leven in een diepe, dromerige sympathie met dieren, planten en stenen. Het leerplan voedt dat bewustzijn met archetypische mythen en verhalen uit vele culturen. In de derde klas zijn de kinderen in zekere zin kleine monotheïsten geworden; in de zesde klas zijn ze Romeinse juristen geworden. Naarmate ze groeien in autonomie, ervaren kinderen hun eigen innerlijke Renaissance; Steiner identificeerde dit moment als de hoeksteen van het hele curriculum. De adolescentie is een tijdperk van Grote Revoluties. Het vrijeschoolonderwijs zoekt de leerlingen waar ze leven, en weet dat deze gerecapituleerde ervaringen later als een heel ander, passend modern geheel van capaciteiten naar voren zullen komen. Tegen de tijd dat ze naar de middelbare school gaan, zijn leerlingen klaar voor het meest rigoureuze intellectuele werk dat we ze kunnen geven, en zijn ze in staat te reageren vanuit een rijk scala aan innerlijke bronnen. Op deze manier probeert het vrijeschoolleerplan, zoals een school het omschrijft, een "hedendaagse klassieke opvoeding te geven die niet alleen het hoofd aanspreekt, maar ook het hart en de hand; niet alleen 'college prep', maar 'life prep'.

SOCIALE VERNIEUWING

Het vrijeschoolonderwijs is momenteel het bekendste aspect van Steiners werk, maar weinigen beseffen dat het slechts een klein overblijfsel is van wat bedoeld was om een veel groter sociaal programma te worden (en nog steeds zou kunnen worden). Steiner noemde dit in het Duits, onhandig, "soziale Dreigliederung", en de conventionele Engelse vertaling, "de drievoudige sociale orde," is nauwelijks gelukkiger. Zoals zoveel van zijn andere werk is het sociale en politieke denken van Steiner moeilijk kort te omschrijven, niet in het minst omdat het conventionele categorieën doorkruist. Steiners kritiek op het laissez-faire kapitalisme is in veel belangrijke opzichten vergelijkbaar met die van Marx, zoals zijn benadrukking dat menselijke arbeid geen handelswaar is die verkocht kan worden, en dat het industriële leven vervreemdend is omdat het de menselijke natuur zelf schendt. Maar Steiner lijkt meer op een klassieke liberaal in zijn aandringen op de scheiding van het politieke domein (dat hij "de sfeer van de rechten" noemde) van zowel economie als cultuur (met inbegrip van zowel godsdienst als opvoeding).

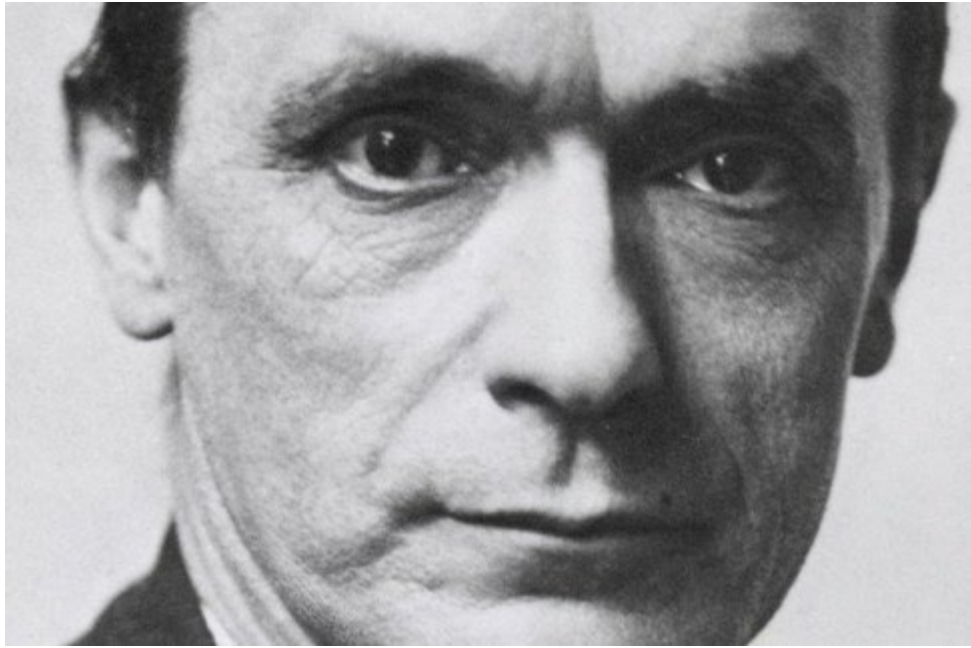
Na de Eerste Wereldoorlog ontpopte Steiner zich tot een belangrijk politiek theoreticus en activist. Hij stapte in het vacuüm dat was ontstaan door de nederlaag en de troonsafstand van de keizer, en pleitte voor wat we nu een 'derde weg' tussen kapitalisme en communisme zouden noemen - een idee dat later zou terugkeren in de Praagse Lente van 1968, die sterk was beïnvloed door Steiners theorieën. Steiner publiceerde een manifest dat door vele notabelen werd ondertekend, samen met tientallen essays, en een boek waarin hij zijn basisideeën in populaire vorm presenteerde. Hij gaf lezingen voor arbeiderscomités in heel Duitsland (het was na het horen van een van deze toespraken in zijn fabriek dat Emil Molt hem voor het eerst benaderde), coachte en stuurde teams van arbeiders uit om zijn ideeën bekend te maken, en hij zette zelfs een grootschalige politieke campagne op, in de hoop (maar uiteindelijk faalde) om te winnen in de volksstemming over de nieuwe regeringsvorm van Silezië.

Zoals veel ander radicaal politiek denken, begint dat van Steiner met de geïnspireerde maar verkeerd begrepen en toegepaste idealen van de Franse Revolutie: *liberté, égalité, fraternité*. Maar Steiner zet alle conventionele sociale theorieën op hun kop door te beweren dat altruïsme (*fraternité*) het leidende principe zou moeten zijn op economisch gebied. Hij betoogde dat de steeds toenemende arbeidsdeling de waarheid van dit principe juist onderstreept, omdat het betekent dat we meer en meer niet voor onszelf werken, maar voor anderen. De belangrijkste praktische vorm van altruïsme zou een "associatieve economie" moeten zijn, waarin producenten en consumenten overleggen en samenwerken om zo efficiënt mogelijk te produceren wat werkelijk gewild is. Een goed voorbeeld van dit idee in de praktijk zouden "gemeenschapsboerderijen" of CSA's zijn, waarin consumenten aandelen kopen, een stem hebben in de beslissing wat er verbouwd zal worden, de boerderij bezoeken en de boeren beschermen tegen de wisselvalligheden van het weer en de markt door hun inkomen te garanderen. "Community-supported agriculture" is nu een grote en gevarieerde beweging in dit land, maar het concept was oorspronkelijk van Steiner, en het werd hier gebracht door antroposofen.

De "middelste sfeer" van rechten en recht moet worden beheerst door het beginsel van *égalité* of gelijkheid, en Steiner hield ondubbelzinnig vol, in een tijd waarin velen twijfelden, dat democratie de enige geschikte politieke vorm is. Dit is het eigenlijke terrein van de politiek, en het enige terrein waarop de politiek bepalend zou moeten zijn; bovendien situeert Steiner hier niet alleen de arbeid en het loon van de arbeid, die hij als fundamentele rechten van de mens beschouwt, maar ook - nog verrassender - het geld en de banken, wier eigenlijke functie het is het kapitaal rechtvaardig te verdelen voor het welzijn van allen. Steiners gedachten over geld zijn fascinerend: hij ziet het bijvoorbeeld niet als een universeel ruilmiddel, maar eerder als een bewijs van recht, en hij betoogt dat geld fundamenteel verschillende *kwaliteiten* vertoont naarmate het door de drie sferen circuleert. Voor Steiner wordt kapitaal geboren als *ondernemersidee en -initiatief* binnen de spiritueel-culturele sfeer, manifesteert het zich vervolgens als *leengeld* binnen de

rechtensfeer, zet het zich in als *koopgeld* in de economische sfeer, en levert het uiteindelijk inkomsten en winst op om leningen terug te betalen en onderwijs- en culturele instellingen te steunen met *schenkingsgeld*, waardoor de cyclus opnieuw kan beginnen. Een praktisch resultaat van Steiners denken op dit gebied is de oprichting van antroposofische banken, die meer functioneren als stichtingen zonder winstoogmerk die goede doelen steunen. Sommige van deze banken geven regelmatig nieuwsbrieven uit, waarin spaarders worden uitgenodigd om een keuze te maken uit aanvragers van leningen, die hun projecten beschrijven.

Voor Steiner moet de vrijheid (*liberté*) niet het economische, maar veeleer het geestelijk-culturele domein kenmerken: in een gezonde maatschappelijke orde moeten niet de economische ondernemingen, maar veeleer de *ideeën* vrij met elkaar concurreren. Scholen, kerken, musea, universiteiten en andere instellingen die hiertoe behoren, dienen zoveel mogelijk te worden afgeschermd van politieke en economische krachten. Veel verschillende culturen zouden onafhankelijk moeten kunnen bloeien binnen elke politieke entiteit. Idealiter zouden culturele instellingen gefinancierd moeten worden door vrije giften, en zouden zij zelfbestuur moeten hebben. Op dit gebied zou het cultiveren van ieders volledige creatieve potentieel een doel op zich moeten zijn; scholen zijn er niet om te indoctrineren of zelfs maar op te leiden: ze zijn er om *op te voeden*. De vrijeschoolbeweging is een lichtend voorbeeld van deze principes in actie.

DE KIEMEN VAN EEN NIEUWE CULTUUR

Antroposofie heeft tijdens Steiner's leven en daarna nog veel meer initiatieven opgeleverd. Hij heeft samen met artsen nieuwe vormen van 'antroposofisch verruimde' of 'complementaire' geneeskunde gecreëerd: in Noord-Amerika is deze beweging nog klein, maar in Europa is ze volop in ontwikkeling, waar talrijke antroposofische apotheken, klinieken en zelfs enkele ziekenhuizen zijn opgericht. Weleda en Hauschka zijn gerespecteerde internationale farmaceutische bedrijven; Uriel Pharmacy en TrueBotanica zijn meer recentelijk in de V.S. gelanceerd. Hauschka wordt nu ook door velen beschouwd als het neusje van de zalm op het gebied van cosmetica. Tientallen gemeenschappen hier en in het buitenland, met name de Camphill-beweging, werken vanuit antroposofische inzichten om tegemoet te komen aan de speciale behoeften van kinderen en volwassenen.

Steiner was inderdaad ver vooruit, en daarom spreekt hij zo direct tot zoveel kwesties waarmee we vandaag de dag nog steeds worstelen. Zijn sociale theorieën kunnen de huidige discussies over globalisering verhelderen. Steiner legde een groot deel van de schuld voor de Eerste Wereldoorlog bij het foutieve begrip 'nationale economie', en beweerde dat economie inherent apolitiek en globaal is. Hij was een fervent feminist, die al in 1895 pleitte voor volledig kiesrecht, en erop aandrong dat als er "vrouwenvragen" zijn, het de vrouwen zijn die ze moeten beantwoorden. Steiner was ook een vroeg en diepzinnig ecooloog. Meer dan een eeuw geleden waarschuwde hij er al voor dat de relatie van de mensheid tot de aarde aan genezing toe was. Als reactie daarop werd Steiner een groot pionier van de biologische landbouw en bedacht hij "biologisch-dynamische" methoden die vandaag de dag over de hele wereld worden gebruikt. Biodynamische landbouwbedrijven zijn te vinden in dertig Amerikaanse staten, en tientallen wijngaarden zijn overgeschakeld op biodynamische productie. Biodynamiek wordt inderdaad snel even bekend als vrijeschoolonderwijs, en de antroposofie zou belangrijke theoretische en praktische grondslagen kunnen leveren, niet alleen voor de biologische landbouw, maar voor de ecologische beweging in het algemeen. Ook in het bedrijfsleven zijn er veel

pogingen geweest om de ideeën van Steiner in praktijk te brengen: grote Europese ondernemingen als Mahle, Altnatura en Software AG zijn door antroposofen opgericht en worden in meer of mindere mate volgens antroposofische principes geleid. En op het opkomende gebied van de sociale financiën kunnen antroposofen op tientallen jaren succesvolle ervaring wijzen.

In een wereld waarin zoveel ideologieën - marxisme, nationalisme, materialisme, religieus fundamentalisme, de onzichtbare hand van de markt - moe of zelfs ronduit destructief zijn geworden, hongeren velen naar een radicaal nieuw soort denken, naar ideeën die voortkomen uit nieuwe inzichten, ideeën die werkelijk transformerende kracht hebben. Zij verlangen naar ideeën die echte, levende idealen kunnen worden. Steiner gaf ze ons in overvloed, en lanceerde en inspireerde een groot aantal initiatieven over de hele wereld.

Nu een eeuw oud, voelt antroposofie jong aan. Steiner blijft een pionier. Hij plantte de kiemen van een nieuwe, humane beschaving. Laten we ze cultiveren.

Andere Inleidingen in de Antroposofie

Die Van Belang Kunnen Zijn:

Frederick Amrine, “Social Justice in Light of Reincarnation and Karma.” Keryx, 2020.

Frederick Amrine, “Moving into the Mainstream.” Keryx, 2020.

Rudolf Steiner, “Anthroposophy, the Gospels, and the Future of Humanity.” Trans. Frederick Amrine. Keryx, 2018.

Rudolf Steiner, *The Inner Weaver, the Inner Musician, and the Cognitive Power of Love*. Trans. Owen Barfield and Frederick Amrine. Keryx, 2019.

Rudolf Steiner, *CW 4: The Essential Philosophy of Freedom*. Trans. Frederick Amrine. Keryx 2017. 2nd edn. 2020.

Rudolf Steiner, *Fighting Antisemitism: Seven Essays*. Trans. Frederick Amrine. Keryx, 2019.

Rudolf Steiner, *Anthroposophy and Mathematics*. Trans. Frederick Amrine. Keryx, 2019.

Frederick Amrine, “Eurythmy and the New Dance: Loie Fuller, Isadora Duncan, and Ruth St. Denis.” Keryx 2017.

Rudolf Steiner, *Imagination, Inspiration, and Intuition: Introduction*. Trans. Frederick Amrine. Keryx, 2019

Rudolf Steiner, *Ancient Greek Consciousness*. Trans. Frederick Amrine. Keryx, 2018.

Rudolf Steiner, “Excerpts from *The Boundaries of Science*.” Trans. Frederick Amrine. Keryx, 2018.

Rudolf Steiner, *Reincarnation and Karma from a Scientific Standpoint*. Trans. and ed. Frederick Amrine. Keryx, 2018.

Rudolf Steiner, *The Bologna Lecture: The Psychological Foundations and Epistemological Stance of Anthroposophy*. Trans. Frederick Amrine. Keryx, 2018.

Rudolf Steiner, “Child Development as the Basis for Education.” Trans. Frederick Amrine. Keryx, 2018.

Rudolf Steiner, *Rethinking the Social Organism: Selected Writings*. Trans. and ed. Frederick Amrine. Keryx, 2019.